

Az első kultúrtörékvések Budán a visszafoglalás után.

Buda visszafoglalása a töröktől európai ügy volt és nagy világtörténelmi esemény, melyre jelentőségéhez képest felfigyelt minden számottevő európai fejedelem. Ennek dátumát, 1686 szeptember 2-át XI. Ince pápa is megörökítette azzal, hogy I. Lipót kérelmére az egész katolikus egyházban Szent István első magyar király tiszteletére rendelte. Buda bevétele Buda teljes tönkretételével járt úgy, hogy történelmi jelentőségét a rettenetes romhalmaz végképpen eltemette volna, ha az építőmunka nem mindjárt és a megkívánt lendülettel indult volna meg. Ebből a szempontból, illetőleg ebben a vonatkozásban nézve a dolgot, Buda visszafoglalása nemcsak ragyogó haditett és diadalmas fegyvertény volt, hanem kihatásaiban és következményeiben igen fontos *kultúrállomás* is. Innen kezdve a *nemzeti integritás* — minden idegen befolyás és szellem érvényesülése ellenére — mint egyre jobban bugyogó és feltörő *erőforrás* ismerhető fel minden vonalon. A főváros története szempontjából pedig Buda visszafoglalása az itt-ott még hátráltatott vagy késleltetett, de mégis szakadatlan fejlődés és haladás *kezdetét* jelenti és jelzi.

Szerencsére az építőmunka I. Lipót királyban szilárdan eltökélt, főleg *vallásos indítékoktól vezérelt* vezetőre talált. Buda felszabadításában ő az Ég boldogító ajándékát látta, (huiusmodi favoribus caelum beat), azért az építés nagy munkáját az Isten iránti kötelességek buzgó teljesítésével kívánta elkezdni. Ehhez képest első és legfőbb feladatának tekintette, hogy a vallásosságot fejlessze, az isteni tiszteletet megerősítse, az újonnan visszahódított területeken a katolikus vallást megvédelmezze és tőle telhetőleg terjessze. Ennek elérésére legmegfelelőbb eszköznek látszott az igaz hit tisztaságának helyreállítása (verae fidei claritas . . . reduceretur) s a pogánnyal való hosszú érintkezés következtében elromlott erkölcsöknek a megjavítása (corrupti longa cum impiis conversatione populorum mores in melius converterentur). A régi és új lakosság lelki élete és erkölcsi szempontjából e felette fontos munkának az elvégzésére legalkalmasabbnak a Jézus-társaságot tartotta (Quo virtutis beneficio caeteros inter religiosorum ordines singulari Numinis dono eminere dilectam Nobis Jesu Societatem universae regnorum nostrorum provinciae feliciter sunt expertae), mert annak tagjai a keresztyén tökéletességhez mért erkölcsikkel és példás életükkel valóban képesek igazi útmutatásra (compositis ad christianam perfectionem moribus et exemplis . . . populos viam coeli edocerent). Ez igazán kultúrmisszió elvégzése céljából I. Lipót még a vár bevétele előtt elhatározta, hogy a *lelkészi teendőket* Budán a jezsuita rendre bízva s ezért annak tagjait oda betelepíti. A rendnek ebből a szempontból számba-

vett érdemei között szerepelt az is, hogy tagjai Buda ostrománál életük nyílt veszélyeztetésével a felszabadító csapatoknak segédkeztek. (prouti etiam . . . sub actuali Budae obsidione cum aperto suorum vitae discrimine copiis nostris adstitit. I. Lipót 1700 febr. 5-i oklevele. Coll. Bud. fasc. 1. nro. 2.)

Az uralkodó e mély, tapasztalatból merített meggyőződésére vezethető vissza, hogy míg a jezsuiták számára közvetlenül a vár bevétele után bizottság kiküldésével keresnek alkalmas helyet Budán, (ut locum assignent aptum societati. Hist. Soc. J. ad a. 1686.) addig ez a lehetőség más egyháziakra nézve még két hónappal az ostrom után függőben van tartva. (Wirdt denen Geistlichen, die nicht anderwerths Ihre Nahrung haben und alda nothwendig, Ihr Übung in ecclesiasticis et professione zuegelassen : die Posses der Kürchen und praetendierenden Güetter aber . . . bis auf Unsere fernere Resolution noch suspendiert, jedoch ihnen tanquam Missionariis ein Unterhalt müessen gegeben werden. Utasítás a kamarai inspekciónak számára 1686 nov. 5. 16. pont. Hofkammerarchiv, Hungarn) Lotharingiai Károly megbízásából báró *Beck* Menyhért Lipót budai várparancsnok vette kezébe a hely kijelölésének ügyét. A közvetlenül általa kiküldött bizottság először a vízi kapu melletti téren, a városba menet *jobbfelől* jelölt ki számukra 40 ölnyi területet, egyházul pedig az akkor még fennálló Mária Magdolna, illetőleg Szent György templomát. (V. ö. dr. Szalay Gyula : Az egyetemi kath. gimnázium története, ennek 1935—36. tanévi értesítőjében 24. 1. jegyzet.) A kijelölt hely azonban csakhamar alkalmatlannak bizonyult lakásra, ezért *Darasóczy* Márton atya, Buda első jezsuita lelkésze, előzőleg táborigényorségi lelkész, Plesl Ulrik táborigényorségi lelkész rendtársához költözött. Ez a szállás a déli oldalon volt, nem messze a fehérvári kaputól, ahol később a karmelita atyák laktak. Nemsokára itt húzódott meg a hadseregtől áthelyezett első budai jezsuita főnök, *Mezger* János atya is. Igen szűk szobácska lehetett ez, amely részükre ezenfelül még pince, kamra és templom gyanánt is szolgált. Konyhájuk a szabad ég alatt volt az udvarban (in quo et cellarium et dispensam et templum cogeantur habere, culinam vero sub dio in area). Körülbelül nyolc hétig laktak itt, amikor ugyancsak a hadseregtől Budára nyert áthelyezést *Pusztabonyák* István atya, mégpedig *Darasóczy* Márton helyére, aki betegsége miatt Győrbe távozott. Ekkor lakást változtattak. Az új lakás közvetlen a vízi kapu mellett volt, a városba menet *balfelől*, közel a várpalotához. Itt kis kápolnát emeltek, amelyben 1686 mindszentek napján a hitszónoklatokat is elkezdték.

Ha tekintetbe vesszük, hogy nehéz munkájukat a nagyszámú beteg katonák pasztorációja terén ezek között a mostoha körülmények között kellett elvégezniük, akkor küldetéses tevékenységük valóban felette áldozatos volt. 1687 elején úgy látszott, hogy még keményebb sors vár rájuk. A rendnek egymás után három kiváló tagja halt meg. Néhány hónapi budai tevékenysége után elsőnek az első budai jezsuita főnök költözött el az élők sorából. Korai halálát a szakadatlan erős munka, a koplalás, silány táplálkozás, valamint az alkalmatlan lakás okozta. (assiduis laboribus, inedia victusque tenuitate locique incommoditate fractus.) Két hónapon belül a főnök támogatására kiküldött atya is befejezte

életpályáját. Húsvétra Budára érkezett a második főnök, *Olipecz* András atya. Nagy buzgalomú, okos férfiú, akinek segítségét és tanácsát a budaiak előszeretettel vették igénybe ügyes-bajos dolgaikban, mert tele volt szeretettel. Félév alatt ismét egy másik atya, Neuburger Fülöp forró láznak lett az áldozata. Nagyszorgalmú férfiú, aki különösen mint hittérítő tűnt ki. Budai működése alatt 140 máshitűt térített a katolikus hitre. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ezek az erőteljes férfiak a legszebb életkorban pusztultak el, hiszen lelkészi teendőik során rombadólt házak pincéiben és üregeiben kellett megfordulniok, ahol a ragályos betegségekben szenvedő katonák feküdtek. És nem volt, miből és mivel állítsák helyre ellankadt erőiket és nem volt, hol frissítsék fel fáradt tagjaikat. A legminimálisabb kényelemről sem lehet ott szó, ahol hárman laknak legfeljebb két öl hosszú, azonfelül nedves és tetőtlen inkább barlangban, mint szobában (*duarum ad summum orgiarum longum, humidum insuper tectoque nudum antrum potius quam cubiculum incolebant*).

Bizonyára ez a tarthatalan helyzet készítette a jezsuitákat arra, hogy megfelelőbb helyet keressenek maguknak lakásra. A *consilium bellicum* nem jó szemmel nézte e törekvésüket. Ezért 1687 január 31-én panaszkodik is az udvari kamarának. A budai házak kiosztása ügyében Ófelsége által elrendelt értekezleten kiküldötte által meg fog ugyan jelenni, de egyúttal felfedi elégedetlenségét, hogy amint a közölt listából látja, a jezsuiták Budán a legelőkelőbb utcában a vízi kaputól kezdve, ott ahol a basa lakott, a legjobb házakat már kiszemelték maguknak, (*dasz die Patres Jesuiter beraits die beste Heüßer ausserkohren*) míg a parancsnokról a legkisebb gondoskodás sem történt (*hingegen für einen Commendanten noch nichts deputirt worden*). Azért a Haditanács azt tartja, hogy a basa lakását a mindenkori parancsnok számára lehetne kiutalni és berendezni, mert a jezsuiták még elég helyet és teret találnak a kollégium megépítésére. A Haditanáccsal közölt kimutatást a kiosztandó várbeli házakról valószínűleg Werlein budai kamarai inspektor 1687 január 18-i jelentéséhez készítette. A jezsuiták által kiszemelt, de meg nem kapott házakról itt az van mondva, hogy *Orth von dem Wasser Thor bis an die grosse Moschea ausgesehen, welches der schönste Situs ist und alwo der Bassa gewohnt hat mit Nris 338., 339., 340., 341., 342., 343., 344., 345. sambt gedachter Moschea*.

A *consilium bellicum* tovább is figyelemmel kísérte a szerzetesek elhelyezkedésének kérdését. 1687 április 27-én arról értesíti az udvari kamarát, hogy lelkészi tevékenység folytatására csak a jezsuiták, a ferencesek és a karmeliták jöhetnek a felső várba (*dasz neben denen Geistlichen, so die Pfar zu versorgen haben, nur die Patres Societatis, Franciscaner und Carmeliter in die obere Vöstung komben sollen*). A Haditanács egyidejűleg Beck várparancsnokot is értesíti erről, azzal a hozzáadással, hogy az utóbbi kettő lehetőleg ott helyeztessék el, ahol előbb volt a helye, a jezsuiták részére azonban megfelelő helyet kell kijelölni (*und zwar die letztere beede in denen Orthten, die sie vorhin gehabt . . . in der oberen Statt einzunehmen, denen Jesuitem aber eben ein tauglicher Orth zu assigniren*).

A második telet már kedvezőbb körülmények között élték át a budai jezsuita atyák. Báró Beck várparancsnok különös jóindulata folytán (*praesidii gubernatore nobis singulariter propitio*) 1687 advent első vásár-

napján egy jobb, központi fekvésű és eléggé tágas helyre költöztek át a várban. A jezsuitáknak ez a *harmadik és utolsó* helye a budai várban a Nagyboldogasszony-templom közvetlen szomszédságában volt és kiválasztásában az a körülmény lehetett döntő, hogy *Széchenyi* György esztergomi érsek, a jezsuiták neveltje és fejedelmi bőkezűségű pártfogója, *az uralkodó szándékának megfelelően*, már előzőleg (1687 június 26-án, illetőleg 29-én) a budavári plébánia vezetését a jezsuita atyákra ruházta s plébániatemplomul Nagyboldogasszony templomát jelölte ki. (Rev. Patres Soc. Jesu in parochos huius urbis Budensis eiusdemque suburbiorum et veteris Budae constituimus.) Emellett bizonyít az, hogy Beck parancsnok — 1687 június 21-i jelentése szerint — határozatot vár a papok által a templomuk és lakásuk számára igényelt helyre vonatkozólag. A lakás eszerint a templomhoz igazodott.

Amint látjuk, a jezsuita superior a város és az egész vár plébánosává tette meg, joghatósága alá rendelve az Alsó- vagy Vizivárost, Pestet és a szomszédos falvakat. E területek felett lelkiekben különleges hatalmat és kiváltságokat kapott a jezsuita főnök. De még mielőtt ez megtörtént volna, 1687-ben Űrnapján (május 29-én) megtartották Budán a visszafoglalás után az első nyilvános körmenetet. A szentséget a vár főbb utcáin a jezsuita superior vitte, ágyúszótól kísérve, a fegyveres császári katonaság sorfala között. Az ünnepélyes körmenetet a nyolcad alatti vasárnapon a bíbornok vezetésével, magán a nyolcadon pedig a lotharingiai herceg részvételével megismételték.

A templomot az érsek a Mária Magdolna templomában lelkészkedő bosnyák ferencrendiektől vette el, akik azt a plébánosi joghatósággal együtt azon a címen igényelték maguknak, mert a templomot elsőként foglalták el. Tekintve azt, hogy a ferencesek a török uralom alatt is lelkészkedhettek Budán, részükéről a Nagyboldogasszony-templom elfoglalása könnyűszerrel megtörténhetett. Az érsek viszont ezt a magánjellelű birtokbavételt bitorlásnak minősítette s ezért tőlük, mint rosszhiszemű bitorlóktól elvette és örökre a jezsuitáknak adta át (illis ut malis usurpatoribus ereptum, nobisque in perpetuum traditum fuit). I. Lipót 1696 október 1-én kelt oklevelével ezt az intézkedést a maga részéről is jóváhagyta és megerősítette, illetőleg királyi hatalmánál fogva a nevezett templomot örökre a Jézus-társaságnak adta, ajándékozta és javára bekebelezte, úgy mindazonáltal, hogy a jezsuita atyák mindaddig engedélyezni tartoztak abban a plébánosi teendők végzését, amíg Buda városa polgárai részére plébánia-templomról nem gondoskodik (taliter tamen, ut parochiales in eo functiones tamdiu exerceri permittant, donec Budensis urbs civibus suis de parochiali ecclesia provideat). Az uralkodó ez alkalommal is felsorolja a jezsuiták általános, főleg pedig Buda városával szemben már egy teljes évtizeden át, a legsúlyosabb betegségek és ragályos nyavalyák gyakori veszedelmei között fáradhatatlan munkával szerzett kiváló érdemeit. Sőt a már nevezett templom odaítélésével éppen ez utóbbi érdemeket kívánta a király megjutalmazni (horum religiosorum in civitatem Budensem tot annorum benemerita quadantenus remunerari volentes).

Hogy a lakosság és főleg a katonaság lelki gondozása minél eredményesebb legyen, a jezsuiták már 1687-ben nagy nehézségek árán meg-

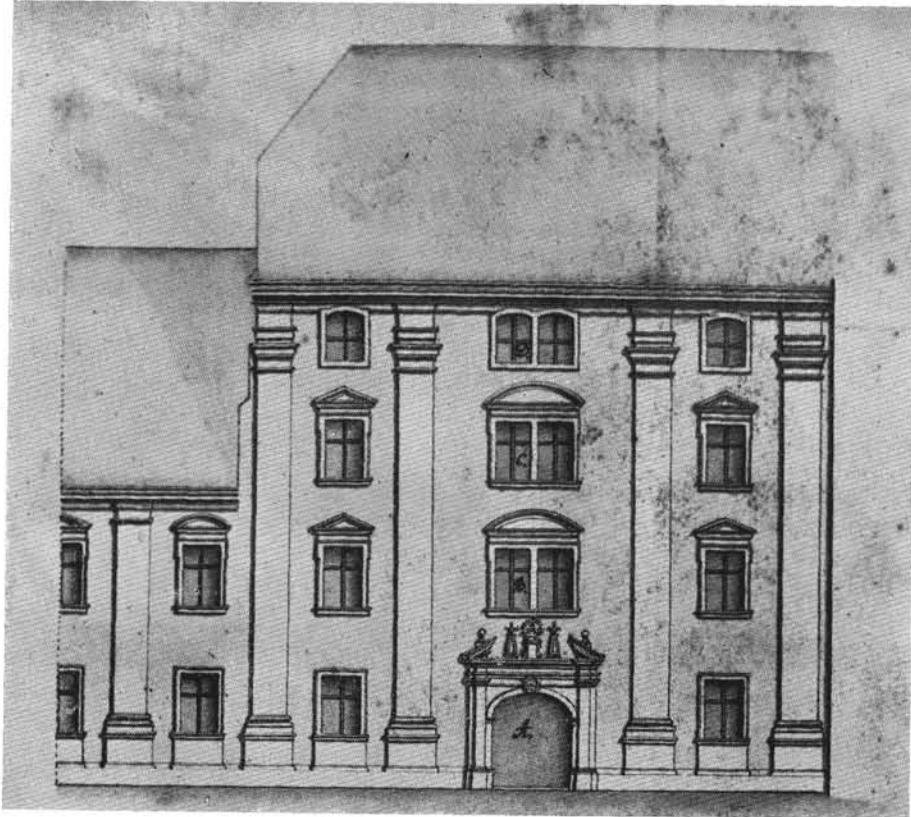
szerezték a török mecsetet a Vizivárosban és miután templommá átalakították, a plébánosi teendőket éppen úgy elvégezték benne, mint magában a várban. Nem kisebb buzgalommal látták el a jezsuita atyák a Pesten ápolt katonák pasztorálását is. Több hónapon át minden második nap ide is átjöttek a táborból visszatért katonák gyóntatására.

Az Alsó- vagy Vizivárosban kifejtett lelkeszi tevékenység bírhatta a jezsuitákat arra, hogy ott is erősebb gyökeret verjenek. Széchenyi György esztergomi érseknek Pozsonyban 1692 augusztus 17-én kelt s I. Lipóthoz intézett leveléből értesülünk arról, hogy a jezsuiták azt a helyet is a maguk számára akarták elfoglalni, amelyet a király két évvel előbb a kapucinus atyák temploma és kolostora részére adott a vár alatt. (*Vestra Majestas Sacratissima dignata fuerat dare ante duos annos locum sub arce.*) A király által adományozott helyen Széchenyi érsek maga szándékozott Budán a kapucinusok részére templomot és kolostort alapítani és építeni (*pro templo et monasterio patrum Capucinatorum Budae per me fundando et construendo*). Szándékát azonban az a veszély fenyegette, hogy a jezsuiták, nem elégedve meg azzal, hogy részükre a király a várban kollégium és iskolák céljaira igen tágas helyet adott, ezt a helyet is az Alsóvárosban majorság céljaira fogják elfoglalni. Ezért arra kéri a Felsőéget, jelölje ki az említett helyet a kapucinus atyák részére, hogy annál hamarabb elkezdhesse a szándékolt épületek felépítését. (*ut eo citius inchoare possim ibi aedificia, quae intendo facere.*)

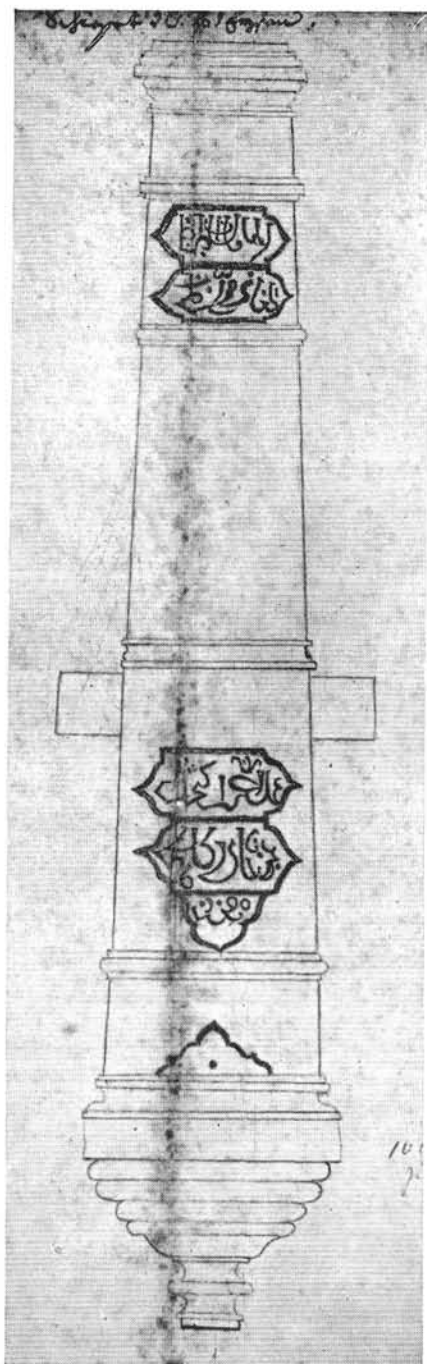
Még mielőtt 1687 advent első vasárnapján a jezsuiták átköltöztek volna a várban kijelölt harmadik és végleges helyükre, ez év szeptember 2-án nagy ünnepélyességgel megünnepelték a visszafoglalás első évfordulóját. Nagy tömeg vett részt a szentséges körmeneten: magasrangú katonatisztek és parancsnokok, nemes tisztviselők és polgárok foglalkozási ágak szerint haladva emelték a felvonulás fényét. Ágyúk díszlövése közben a roham által legelőször elfoglalt helyen mondták el a hálahimnuszt és tartottak német és magyar nyelven dícsérő beszédeket, amelyeket az ünnepélyes körmenetben oda sereglett pesti nép is meghallgatott.

A lakás céljaira kijelölt helyen álló régi épületet (török medresze) időközben egy emeletre emelték, az emeleti részekben 12 szobát építve az atyák és a táborból érkezett vendégek részére, a földszinten pedig a többi szükséges helyiségeket az *iskolával* és *konyhával* együtt. A régi épületnek ez a helyreállítása, illetőleg az újnak a ráépítése 2300 rénes forintba került. Ebből 500-at tett ki a királynétól alamizsna gyanánt adott összeg, 1100 forintot adott az esztergomi érsek, a többi főleg Kollonics bíbornok, a jezsuiták másik hatalmas pártfogója adományozta és pedig részint készpénzben, részint az építkezéshez szükséges, megfelelő értékű anyagokban. Kollonics biztosította mindezenfelül jóformán egyedül és kezdetből fogva a jezsuita atyák élelmezését és borral való ellátását is. Élelmezésükre a természetben rendelkezésre bocsátott élelmicikkeken kívül havonként 120 rénes forintot utalt ki számukra. Ugyanő eszközölt ki a királynétól 2000 forintot a bosnyák ferencrendi atyáktól elvett templom restaurálására és tisztítására.

Az 1687. év, kedvezőtlen auspiciumi ellenére, sorsdöntő fordulatot hozott a budai jezsuiták életében. Ebben az évben rakta le az alapját *Széchenyi* György, előbb kalocsai, majd 1685 március 21-e óta esztergomi

58. A budai jezsuita kollégium homlokzatának tervrajza.

59. A visszafoglalás után Budán talált török és német ágyú rajza.

érsek, a bíborosok testületében a »bőkezűség csodájá«-nak (*prodigiumi munificentiae*) mondott hazafias főpap (dr. Szalay Gyula i. h. 25. l.) annak a nagyarányú és messzeágazó kultúrtevékenységnek, amelyet a jezsuita atyák a visszafoglalt Budán rendjük feloszlatásáig kifejtettek. Utódja az esztergomi érseki székhelyben, Kollonics Lipót gróf 1702. január 1-én kelt egyik oklevelében megállapítja róla, hogy szinte hallatlan bőkezűséggel s a legadakozóbban létesítette alapítványait. (*fundationes inaudita propemodum liberalitate munificentissime factas*. Coll. Bud. fasc. 1. nr. 9.)

Széchenyi György érsek már elmúlt 84 éves, mikor 1687. március 19-én, érseki udvarában Pozsonyban három olyan alapítványt tett, amelyek a jezsuita atyák részére teljes mértékben biztosították az oktatói és pasztorációs tevékenység lehetőségét. Szülőanyja iránti fiúi kegyelemből is tette, aki a közelben született és Budán lakott, ennek török kézre jutása után azonban onnan menekülni volt kénytelen (*genitrix nostra, in vicino orta, Budam incoluisset, eaque per Turcicam tyrannidem occupata, exulare coacta*). És ő úgy érezte, hogy édesanyja azért hozta a világra, hogy amit a zsarnokság és gonosz eretnecség elrontott, azt ő Istenért és a hazáért helyreállítsa. Tette továbbá hálaérzetből a Jézus-társaság iránt, amely őt erényben, isteni és emberi tudományban hűségesen kiképezte. (*quae me in virtute et scientia divina et humana fideliter erudiisset*) Eszerint Budán a saját javaiból *akadémiai és egyetemi kollégiumot* (*academicum et universitatis collegium*) alapít és ennek adományozza 100.000 forinton vett Nezsider nevű mosonmegyei uradalmát, összes tartozékaival, telkeivel, jövedelmeivel és az ugyanott bírt három nemesi házzal együtt. Ezekre vonatkozó minden jogát a Jézus-társaság mindenkor generálisára ruházta át úgy, hogy azt a Jézus-társaság rendszere (*Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu*) szerint akadémiai kollégiumnak nyilvánítsa, azon az érsek jelvényeit alkalmazza és abban az Úr szőlője számára mind egyházi, mind világi, Magyarország hivatalaira és tisztségeire alkalmas személyek képeztesse és műveltessenek ki. Az érsek reméli, hogy a Jézus-társaság szent miséiben és imádságaiban meg fog emlékezni lelkéről. Addig pedig, amíg az említett javak kéznél lesznek, nem fogja elmulasztani az akadémiai kollégiumot a saját, akár a mondott javakból akár máshonnan bírt költségein felépíteni.

Az alapítólevél értelmében az új magyar művelődésnek ez az első jelentős alkotása akadémiai kollégium lett volna, szemben az egyszerű kollégiummal, amely névvel a jezsuiták általában az iskoláikat nevezték. A budai kollégiumban nemcsak a mai értelemben vett középiskolai tárgyakat, hanem a magasabb filozófiai és teológiai tudományokat is előadták volna. (*academicum non humanioribus duntaxat, sed et liberalioribus philosophiae et sacratoribus theologiae disciplinis tradentis collegium.*) Így mondja ezt Kollonics is már említett, 1702. január 1-én kelt levelében, amely szerint az alapító érsek határozott szándéka az volt, hogy Budán egykor Akadémia állíttassék fel felsőbb iskolákkal és magasabb tanulmányokkal. (*ea intentione, ut ibidem olim Academia cum altioribus scholis studiisque severioribus erigeretur.*) Minthogy azonban a szűk vár nem alkalmas nagyszámú tanulóifjúság befogadására, ezenfelül a hegyre való feljárás is nehéz és fárasztó és sok más, nem kisjelentőségű akadályok is

fennforognak és mert a Haditanács sem tartja megengedhetőnek, hogy a nem nagy várban a nagyobb tanulók sokasága tartózkodjék, (si magna studiosorum adultiorum frequentia in praesidio non magno esse sineretur) azért Kollonics felmenti a jezsuitákat azon kötelezettség alól, hogy Budán bölcsélettel és teológiával Akadémiát emeljenek, kijelentvén, hogy kötelezettségüknek azzal is eleget tesznek, ha Budán az alsóbb osztályok mellett dialektikát teológiai erkölcstannal, polemicával és esetleg canonicával fognak tanítani. A többi tanár helyett pedig szabad királyi Pest városában az alsó iskolákban tanítsanak. Ehhez képest oly értelmű felhatalmazással ruházta fel a jezsuita atyákat, amely szerint a budai kollégium számára tett alapítványt úgy oszthatják fel, hogy *egyik részét a pesti székház fenntartására s az ott emelendő iskolák javára fordíthatják*, amíg az isteni gondviselés olyan alapítót küld, aki a pesti atyák és tanítók számára szükséges költségekre alapítványt tesz. (donec forte divina providentia fundatorem aliquem miserit, qui necessarios pro Pesthiensibus patribus et magistris sumptus constituerit.)

Bár Gonzales Thyrsus jezsuita generális Rómában 1687 július 19-én a budai akadémiai kollégium létesítésére a Jézus-társaság javára tett alapítványt, a ráruházott összes jogokkal együtt elfogadta, az alapítvány, illetőleg Nezsider birtokába a budai kollégium csak 1695 április 24-én jutott, tehát a nagy alapító halála után, mely 1695 február 18-án következett be. Addig szerényebb keretek között, a részükre 1687-ben 2300 forint költséggel átalakított rendházban s az ugyanazon év advent első vasárnapján átvett Nagyboldogasszony-plébániatemplomban fejtettek ki a jezsuita atyák egyre áldásosabb lelkipásztori és nevelő-oktató tevékenységét.

Az ugyanott, 1687 március 19-én kelt *második* alapítólevelével Széchenyi érsek az általa alapított budai jezsuita kollégiummal kapcsolatos Clericum alumnorum seminarium-ot, *papnevelő-intézetet* létesített. Szem előtt tartva, hogy ő maga is a bécsi Pazmaneum jeles növendéke volt, a budai intézetet teljesen a bécsinek a mintájára létesítette és kikötötte, hogy mindenben ugyanazon statutum szerint kormányozzák, mint a bécsit. Ez intézet számára az általa 80.000 forinton birtokolt, Sopron és Vas megyékben fekvő községi javait adományozta, amelyeket saját pénzén szerzett és gyarapított. Az alapítólevelébe foglalt feltételek szerint a jó előéletű és erkölcsű fiatalokat az akadémia rektora válogatás útján veszi fel az intézetbe és kollégiumba; a noviciatus elvégzése után a növendékek esküt tesznek a rektor kezébe és kötelezik magukat a még török kézen levő vidékeken való lelkészkedésre, ezen kívül még ott, ahol nagyobb az egyház szükséglete; az öltözet tisztességes papi öltözet, vagyis talár kék posztóból és köpeny ugyanolyan színű anyagból; az élelem a szokásos három fogásból áll, hozzá még kevés bor; minden évben a tanulmányok végén a növendékek vizsgát tesznek; maga a kollégium Széchenyianum-nak nevezendő és az érseki jelvények azon is alkalmazandók (nostraque insignia collegio allumnatus apponantur).

Ezen két kollégium (academicum collegium és alumnatus) mellé a kiváló, dicséretre és emlékezetre méltó férfiú, aki ritka bőkezűséggel több, mint másfélmilliót fordított kegyes célokra, egy harmadikat is alapított: a világi ifjúság számára *convictus*-t, hogy az ország szolgálatára képzett világi

egyének neveltessenek. Erre az alapítványra a 30.000 forintot vett moson-megyei Nyulas (németül Joisz) uradalmát fordította. Itt az a kikötése az érseknek, hogy a választás magyar és csak hazai fiatalokból legyen, akár nemes, akár polgári, akár jobbágyi rendűek egyébként; elsősorban azonban azokra kell gondolni, akik elszegényedett nemesek és akik a katolikus hitre térve, ezért a szülőktől elhagyatnak. Ez utóbbiakat lehetőség szerint még ruházattal is el kell látni. Az étel és ital az időhöz, illetőleg az árakhoz alkalmazkodik; az érsek lelki üdvéért a növendékek az előjárók előírása szerint mindennap bizonyos imádságokat fognak elmondani.

Széchenyi érsek alapítványait I. Lipót király két ízben is jóváhagyta. Először 1696 október 10-én. Az ekkor kelt oklevelében még csak annyit mond, hogy az alapítóleveleket úgy erősíti meg, mintha azokat szóról-szóra a saját oklevelébe átírta volna. Azonkívül a már jelzett módon a jezsuitáknak adja át a csaknem 10 év óta már amúgy is a kezükben levő Nagyboldogasszony-templomot, amely a három említett ház: a kollégium, convictus és szeminárium között a középen fekszik.

A keresztény magyar művelődés céljait szolgáló három alapítványt az uralkodó 1700 február 5-én másodízben is megerősítette. Ezúttal ünnepélyesebben. Mindenekelőtt az alapítóleveleket sorrendben (academikum et universitatis collegium, clericorum alumnorum seminarium, convictus pro iuventute saeculari) megerősítő oklevelébe szóról-szóra átírja s azután minden egyes fejezetükben, záradékukban és szakaszukban megerősíti. De tovább is megy az uralkodó. Mindazt, ami ehhez az alapítványhoz időközben hozzájárult: akár vétel, akár ajándékozás, akár királyi adományozás folytán, aminők Buda várában a kollégium, akadémia, szeminárium és konviktus részére kijelölt és ténylegesen birtokolt területek; hasonlóképp a Torbály vagy Törökbálint-nak nevezett birtok, a külvárosi kert a Józsefdombbal, amelyen a hívek jámborságának fokozására emelt Kálvária-hegy látható, valamint a szántóföldek (rétek), kaszálók, szőlők, amint ezek a budai telekkönyvben feljegyezve található, megerősíti és amennyiben szükséges, új donáció címén a nevezett alapítvány növelésére (in supradictae foundationis augmentum) a mondott kollégiumnak adományozza és javára bekebelezi, valamint a tizedfizetés alól felmenti és mentesíti. Hozzáadja ehhez a király és adományozza azt a kiváltságot is, hogy az ezen szőlők műveléséből termelt bor minden adó nélkül a városba szállítható s ami szükségletüket meghaladja, pénzért eladható. Minthogy pedig Jézus társasága nem csupán a fiatalságot oktatja a tudományokra, hanem hasonló, sőt fokozottabb igyekezettel a népben Isten szeretetét növeli s a bűnöket a szentségek kiszolgáltatása által szívükből kiirtja, továbbá mivel nem csupán Buda ostromlása alatt segédkeztek a felszabadító csapatoknak életük nyílt veszélyeztetésével, hanem mindjárt a visszafoglalás óta már 13 éve az ottani plébániát vezetik, stb.: mint *apostoli királyt* megillető kegyúri jogánál fogva is a Nagyboldogasszony-templomát, melyet a visszafoglalás utáni évben az ő hozzájárulásával nekik kijelöltek s amelyet Eleonóra királyné saját kezével készített számos templomi ruhával megajándékozott, a Jézus-társaság budai alapítványába bekebelezte. Minthogy pedig tudomás szerint a mondott templom valamikor plébánia-

templom volt, a végett, hogy ez a méltósága minden jövő időben sértetlenül megőriztessék, és mert a jezsuita atyák Budán mindjárt annak visszafoglalása óta az összes plébánosi teendőket Széchenyi György és Kollonics Lipót esztergomi érsekek akarata szerint eddig mindig dicséretesen ellátták, hogy az uralkodó által is nekik átadott templomot nyugodtabban használhassák: a budai jézustársasági atyák mindenkori főnökét egyszersmindenkorra Buda és külvárosai plébánosává nyilvánította és tette meg, megszüntetve és hatályon kívül helyezve minden, még a városnak is a templomra és a plébános kinevezésére vonatkozólag netalán valamikor adományozott jogot. Minden ilyen jog a király ezen oklevele értelmében a budai jezsuita superior-ra szállott át.

Ebben az időben a teljes jogú birtokláshoz a birtokbaiktatás is (statutatio) megkívántatván, a király 1700 december 23-án megbízta a váci káptalant, hogy a jezsuitákat ténylegesen birtokolt összes budai és törökbalinti javaikba iktassa be. A beiktatást elrendelő leirat (iktatóparancs) újból felemlíti, hogy ez a királyi megerősítő és adományozó levél alapján is a Széchenyi-féle hármasság alapítvány növelésére szolgál. A beiktatás 1701 január 12-én ment végbe. Ugyanezen év december 31-én pedig a bécsi udvari kamara az uralkodó nevében elrendelte, hogy a jezsuitáknak adják ki az ingatlanokról a telekleveleket. A jezsuitáknak ez alkalommal kötelezniök kellett magukat, hogy a hegyvámot (Bergrecht) szöveik után mindig meg fogják fizetni. A vonatkozó kötelezvényt Trefflinger Pál budai kollégiumi rektor és plébános állította ki 1703 február 8-án. Erre való tekintettel a telekhivatal a telekleveleket 1703 április 10-én kiszolgáltatta.

E teleklevelekből és egyéb telekkönyvi feljegyzésekből meg lehet állapítani, hogy 1696-ban mely és milyen terjedelmű ingatlanok voltak a jezsuiták kezén Budán. A templom 1696-ban 229-es számmal volt jelölve, szélessége pedig a hozzátartozó kápolnával és temetővel együtt körülbelül 33 öl, hosszúsága ugyanannyi. A kollégium területe 228. szám alatt volt felvéve, szélessége 41 öl, mélysége 42 öl. A konviktus és szeminárium 230. szám alatt volt felvéve az 1696-os telekkönyvben, szélessége a fronton 30 öl, hátul 14 öl, mélysége 42 öl. Az iskolát 150. szám alatt vették fel. (Das zu dennen Schuellen ausgezeichnete Spatium.) Ennek szélessége 13 öl 4 láb, mélysége 40 öl. Az Országúton a Józsefhegynél majorság és kert számára helyet kaptak, ugyanott 40 hold szántóföldet és 15 negyed szőlőterületet. Ezeket a területeket a visszafoglalás után mindjárt, még Werlein István első kamarai inspektor életében elfoglalták a jezsuiták. Werlein adott nekik a Ferenchegyén 3 negyed és 6 nyolcad szőlőt; valamivel később ugyanott még 10 negyed szőlőt. Tőle kaptak a Pálvölgyben 6 negyed és 1 nyolcad szőlőt, később ugyanott 6 negyedet. A Fehérvári hegységben is kaptak Werleintől szőlőt és pedig 13 negyedet és 7 és fél nyolcadot. Itt vétel útján is gyarapították szőlőállományukat. 1708 március 12-én 3 nyolcad szőlőt vettek Unger György özvegyétől.

A jezsuiták féltő gonddal vigyáztak arra, amijök volt. Kellott is, mert sok olyan kiadásuk is volt, aminek fedezetét semmiféle *külön dos* nem biztosította. Így voltak a plébánosi teendőikkel kapcsolatos kiadásaikkal. Ezért a bécsi udvari kamara szükségét látta (1694 március 18.), hogy a budai adminisztráció alá tartozó lelkészkedő papság deputátumát megállapítsa és

felhívja az adminisztrációt, ügyeljen arra, hogy a megállapított deputátumot az érdekelt papság meg is kapja.

A budai jezsuitáknak a következő deputátumok járnak: napi 12 adag kenyér, heti 1 öl tűzifa, heti 1 akó (Eimer) sör, évi 8 kósó vagy 60 véka só (Küeflsalz). Pénzben (zur Foundation) évi 600 forint. Zene és iskola-mester számára évi 150 forint. Úgylátszik, az adminisztráció a Széchenyi-alapítványokra való tekintettel vonakodott megadni a jezsuita atyáknak a plébánosi deputátumokat. Ezért a bécsi udvari kamara 1696. április 5-én figyelmeztette az adminisztrációt, hogy Széchenyi alapítványai a jezsuiták részére nincsenek összefüggésben a plébániákkal. Következésképpen az adminisztráció a plébániai deputátumokat, míg Ófelsége a plébániákat saját javadalmakkal meg nem adományozza és nem prezentál külön, állandó lelkészetet, továbbra is adja meg a hitterjesztő jezsuitáknak. Egy évvel később még tovább ment a bécsi kamara. *Lintschinger* Alajos superior és plébános kérésére elrendelte, hogy mindaddig, míg a jezsuiták a budai Nagyboldogasszony-plébániatemplomban ellátják a plébánosi teendőket, részükre a szentmiséhez 30 akó bort kell biztosítani a tizedborból. *Lintschinger* superior kérelmére történt az is, hogy a jezsuiták akkor is megkapták a plébánosi deputátumokat, mikor azokat az egyéb pensiókkal és segélyekkel együtt a bécsi udvari kamara rendeletére a budai kamarai adminisztráció a többi egyháziakra és világiakra nézve időlegesen beszüntette. Az ő deputátumaikat nem számították azok közé, melyek tisztán segély gyanánt adtak. (*Welche ex mera gratia adiutae loco verliehen worden.*)

Bármennyire is külön elbírálás alá estek általában a felsőbb hatóságoknál a jezsuiták ügyei, velük is megesett, hogy a kényszerű takarékoskodás során itt-ott hátrányt kellett szenvedniök. Erre és az imént ismertetett deputátumok el-elmaradására lehet következtetni *Mayerl* Benedek atya 1740. március 8-án kelt panaszos leveléből, mely szerint a deputátumok kiszolgáltatását már hosszabb idő óta megtagadják tőlük, jöllehet a parochialis templomnak nincs dos-a és a plébánosnak nincs az uralkodótól javadalma (*deputata parochialia . . . iam a longe retrolapso tempore nobis denegentur, quin tamen parochialis ecclesia dotata sit, vel parochus loci a caesare beneficium habeat*). Ezt azért is tartja sérelmesnek, mert az itt állomásozó császári katonaság az, mely főleg kórházaiban veszi igénybe ingyen a kollégium nagy kiadásai mellett az ő plébánosi szolgáltatásait (*nostra parochialia obsequia, quae hic degenti militi caesareo gratis praesertim in horum infirmariis . . . cum magnis dicti collegii expensis impenduntur. Act. Jes. fasc. 1. nr. 51.*).

A három hónap alatt átalakított és egyemeletesre emelt új rendházba — amint már említettük — 1687. advent első vasárnapján költöztek be a jezsuita atyák a vízi-kapu melletti régi, szűk otthonukból. Ugyanekkor vették át a ferencrendiektől a Nagyboldogasszony-templomát. Itt aztán plébánosi joghatósággal nagyarányú, az ember egész lelki skáláját felölelő lelkipásztori tevékenységet kezdenek el, — az új rendház egyik földszinti helyiségében pedig *december hónapban* a gimnaziális oktatást, amelyet a következő évben (1688) az ötödik osztályig fejlesztenek. (*Hoc quoque anno . . . docuimus scholas . . . usque ad poesin inclusive. Hist. S. J. 1688.*) Mindezt örömmel és buzgalommal teszik, mert már van kényelmes otthonuk, ahol

kipihenhetik fáradalmaikat (domum reduces in comodo ac honesto habitaculo lassa membra sublevare poteramus). Igen találóan mondja Schoen Arnold, (A Budai Szent Anna-templom, 11. l.) hogy »lankadatlan felebaráti szeretetükkel bizalmat keltve behatoltak a lakosság legbelsőbb családi életébe is és évkönyvük dagad az elmeorvos, psychologus, moralista elmélyedésére érdemes esetek leírásával, amely esetekhez segítségül hívta, a jezsuiták szolgáltatták a válság, a tisztulás remediumát«. Valóban, ez a »labor frequens circa proximum«, a felebarát körüli gyakori munka az, ami elsősorban jellemzi a jézustársasági atyák lelkipásztori tevékenységét. Ez a pasztorációs munka annál jobban fokozódik s annál több veszéllyel jár, minél több a baj, a szerencsétlenség, a járvány, a ragályos betegség stb. Az 1691. év szomorúan bizonyít emellett. Belgrád eleste után a Szerbia és Albánia vidékeiről visszatérő katonák több éven át dühöngő pestisjárványt hurcoltak be Budára. A jezsuita atyák, akik a beteg katonák lelki gondozását végezték, állandó életveszedelemben forogtak ekkor, (cum manifesto periculo maxime ad milites necesse erat excurrere) tetézve a bajt az, hogy szűk helyiségben alig arasznyira egymástól hatan, heten sőt többen feküdtek egymás mellett. Ez bizony azzal járt, hogy a jezsuiták is súlyos veszteséget szenvedtek. Pestisben halt meg maga a házfőnök is, Gressing János atya.

Annál jobban megbénította a háborus veszedelem és a járvány a jezsuiták oktató tevékenységét. 1690-ben még öt osztályban folyik a nevelő-oktatás, bár tanulóik száma ekkor sem haladta meg a 40-et. (Modica quae erat juvenus numerum 40 non excedens.) Ebben az évben rendezték az első színi előadást is I. József ünneplésére. A feléledt fegyverzaj csakhamar elhallgattatta a budai múzsákat. (Budenses Musas silere docuisset.) 1691-ben a pestisnyavalya miatt nem folyik a tanítás. A következő évben némileg pótolni igyekeznek a kényszerű mulasztást. Kettős nyilvános iskola létesül 1692-ben, (inchoata . . . schola publica gemina) egy német és egy latin iskola. Az egyikben a város által alkalmazott világi, a másikban a rendhez tartozó tanító tanít. A latin iskola, mely előkészület volt mintegy a gimnáziumi oktatáshoz, november hónapban nyílt meg jelentéktelen tanulólétszámmal. (Cuius principium factum est modico numero.) Az első nyilvános oktató a latin iskolában Huebman Mihály magister. Amint ismeretessé lett a nyilvános oktatás elkezdése, nagyobb számban keresték fel ezt az iskolát is. (augmentum deinde amplius accessit, ubi inchoatio publicae instructionis innotuit.) Ekkor kezdik a tanulóifjúság számára a vasárnap délutáni órákban a katechetikai oktatást is.

1693-ban húsvét táján néhány hétig ismét szünetelt a nyilvános tanítás, mert a pestisjárvány újból felütötte a fejét. (rursum pestiferi morbi contagio sese clarius prodidit.) A retorikát először 1698-ban tanították s ezzel a jezsuiták budai gimnáziuma teljessé lett. (in scholis hoc anno gymnasium est integre completum *docta etiam rhetorica.*) Most már társulatot is alakítottak a tanulóifjúság számára, Szűz Mária, a keresztények született segítője név alatt, melynek első rektora Savoyai Jenő herceg, rektortársa pedig Vaudemont Károly Tamás herceg volt.

A Széchenyi György érsek által 1687-ben alapított kollégium építését 1688-ban kezdték el a Beck várparancsnok által az előző évben kijelölt telken, mely a mai Mátyás-templomtól északra egészen a domonkosok

egykori templomáig terjedt. (Szalay, i. h. 31. 1.) A négyszögű teleknek csak három részében rakták le az alapokat egészen a föld színe fölé (Hoc anno inchoatum est aedificium Collegii atque fundamenta posita extra terram usque unius quadri *tres partes*), bizonyára azért, mert a negyedik szárnyat maga a templom képezte. (Szalay, i. h. 31. 1.) Az építkezés nehezen haladt előre s a jezsuita atyák maguk is tájékozatlanok voltak a folytatás ideje felől. (sed quando ultra perget, solus Deus novit.) Széchenyi érsek alapítólevelében kifejezett ígéretéhez híven a lekötött javakon kívül is támogatta őket. Így 1690-ben kétezer forinttal. Bizonyára erre céloz az érsek már említett 1692 augusztus 17-i a királyhoz intézett levelében, mikor azt mondja, hogy Budán már elkezdte az építkezést (locum amplissimum pro collegio et scholis, *ubi jam et incepti aedificium*). Ennek ellenére a kollégium-építkezés üteme lassúnak mondható. 1698-ban is csak keveset haladt előre. Mindössze annyi történt, hogy a templomig érő falak kis részben tetőt kaptak (pars modica tecti sit muris ad ecclesiam tendentibus imposita) és teljesen kész lett újabb 9 szoba. A pincét kikövezték és egy teljes évi bormérésük befogadására alakították. Szem előtt tartva a kollégium mielőbbi befejezéséhez fűződő művelődési érdekeket, az atyák az építkezés irányításával Kersensztainer Konrád rendtársukat bízták meg (pro fabrica nova Collegii erigendi praefectus), aki az iparosmesterségekben jártas volt. (Schoen Arnold, A budai Szent Anna-templom, 1930. 18. 1.) Ezután az építkezés gyorsabb ütemben haladt előre és 1702-ben, nem számítva az évekig eltartott belső berendezést, befejezést nyert. Ebben az évben került tető alá a kollégium még befedetlen része és kockakövel teljesen kikövezték két hosszú folyosót. Néhány jótévő bőkezűsége folytán még díszítésre is sor került, ekkor helyeztek el az ebédlő falaira három darab értékesebb képet. Szorosan véve a budai kollégium csak 1701-ben, épületének befejezése előtt egy évvel, jutott a kollégiumok sorába, (Budense domicilium in collegiorum numerum transiit.) Gonzales Thyrsus generalis beleegyezésével. A rendfőnök ekkor nevezte ki a kollégium *első rektorául* Trefflinger Pál jézustársasági atyát. Addig a budai rendházat superior-ok vezették. Ebben az évben a rendtagok száma összesen 15 volt.

1702 március 10-én a szeminárium és a konviktus építéséhez fogtak hozzá. (Fabrica seminarii simul et convictus est inchoata 10. Martii.) Az alapkövet báró Pfeffershofen tábornok tette le, a mai Mátyás-templom déli oldalával közvetlenül szomszédos telken (in novam fabricam, quae templo ex parte meridionali coniungitur), amelyet Beck várparancsnok még 1687-ben jelölt ki a jezsuiták számára. Alapfalait ekkor 2 emelet magasságra emelték (cuius primarii muri ad 3-am contignationem educti sunt). 1703-ban nagyjából (bolthajtások és bevakolás nélkül) teljesen kész volt és tető alá került. (Imposito etiam tecto.) 1702—1704-ig az új építkezésre 12.637 forintot, 10 krajcárt és 1 dénárt költöttek; ebből 11.386 forint 57 krajcár és 1 dénár a szemináriumot terhelte, a konviktust pedig 1250 forint 13 krajcár. A kuruc felkelés miatt, amellyel kapcsolatban kb. 130.000 forintnyi kár érte a Széchenyi-kollégiumot, (occasione praesentis revolutionis damnificatum fuisse in triginta circiter supra centum millibus florenorum. Act. Jes. fasc. 18. nr. 16.) az építkezés hosszú ideig szünetelt és csak 1712-ben folytatják tovább. A jezsuiták számítása szerint a teljes befejezéshez körül-

belül ugyanannyi összegre lesz szükség (et fere tantundem ad plenam sui perfectionem expensarum desiderat. Uo.). És valóban 1712—1722 között a szeminárium 11.437 forint 52 krajcárt adott építkezésre, a konviktus pedig 4089 forint 48 krajcár és 3 dénárt. Az 1723-i nagy budai tűzvész után, mely igen tetemes kárt okozott a Széchenyi-szemináriumnak, még 5000 forintot fordítottak építkezésre. (Uo. fasc. 6. nr. 13.) Az anyagi áldozaton kívül, amelyet újból a szeminárium és a konviktus hozott, ez intézetek vezetőinek nagy buzgalmára és tetterejére volt szükség, hogy újból virágzó állapotban legyen látható a nagy alapító ez intézménye. (Rursus expensis seminarii et convictus ad eum, quem nunc videmus statum, regentum industria pervenit. Uo. fasc. 6. nr. 48.) Az építkezésre vonatkozó számadásokból az tűnik ki, hogy az első építkezési időszakban (1702—1704) 1703-ban folyt a legerősebben az építkezés, amikor 5447 forint 22 krajcár és 1 dénárt fordítottak erre a célra, a második időszakban (1712—1722 = perfectio fabricae domesticae = a házi építkezés befejezése) pedig 1714-ben folyt legerősebben az építkezés. Erre a célra ebben az évben egymagában 6749 forint 23 krajcár és 3 dénárt fordítottak.

Érdeklődésre tarthat számot, hogy hány klerikus növendéket találunk ebben az intézetben. 1712-től 1722-ig összesen 169 klerikust élmeztek és tartottak el a szemináriumban (alebantur et intertenebantur), 1723-ban a tűzvész előtt 20 klerikus volt benne, utána már csak 8 és novembertől 12. 1757-ben ténylegesen 27 klerikus nyer ellátást a szemináriumban s a Jézus-társaságból kettő: az igazgató és a spirituális. A konviktusban átlagosan 14 világi ifjút élmeztek, rajtuk kívül még 1—6 fizető növendéket és az aligazgatót (magistrum subregentem). (Uo. fasc. 6. nr. 50.) Az egész intézetben tehát évenként *rendesen* legfeljebb 27 klerikust és 14 világi ifjút. (Domus haec, quae ex clericis 27, non pluribus ordinarie et iuvenibus secularibus ad summum 14 alumnis constat.)

A szeminárium és konviktus jövedelmeit természetesen ezek építkezésére és egyéb szükségleteire fordították. A fennmaradt összegeket mind részint az akadémiai kollégium építkezésére, részint ezen kollégium más szükségleteire fordították. (Residua... pecuniaria summa partim in aedificium Collegii Academici, partim in alios ejusdem Collegii usus tota concessit. Uo. fasc. 18. nr. 16.) Ez azonban csak 1710 végéig volt így. A következő évtől kezdve teljesen elkülönítve kezelték egymástól a három intézet jövedelmeit és kiadásait. Énnélfogva a szeminárium és konviktus javaiból származó pénzüsszegek többé már nem az akadémiai kollégium bécsi pénztárába folytak be, hanem zár alatt a rendi tartomány jószágkormányzója vagy provizora kezelte, vagy pedig a budai kollégium superiorai és rektorai. A két alapítvány kezelésére, vagyis külön erre a célra kiküldött első regens Pecsí Ferenc atya volt. 1711 augusztusában jött Budára és október elején betegsége miatt már eltávozott. Utódját még ez év őszén Kassáról helyezték ide, 1712 március 15-e előtt azonban részint a járvány, részint a Duna rendkívüli, emberemlékezet óta nem látott áradása miatt állomáshelyére nem tudott eljutni (tum a contagione... Budam infestante, tum per extraordinariam et a memoria hominum non visam Danubii exundationem praepeditus). Az új számadó első dolga és kötelessége Hevenesi Gábor provinciális meghagyása szerint az volt, hogy az akadémiai

kollégium és a hozzátartozó két alapítvány, a konviktus és a papnevelő-intézet között a számadásokat készítse el és hozza rendbe. Minthogy ugyanis az alapítványi javak átvételétől, azaz 1695 áprilisától az azokból befolyt jövedelmek és pénzösszegek 1710 végéig együtt kezeltettek a budai akadémiai kollégium jövedelmével és pénzével s a számadáskönyvekben nem külön jegyeztettek be, nem kis kétely támadt a tekintetben, hogy mivel és mennyivel tartozik a kollégium a 2 fundációnak és hogy ezek jog szerint mit követelhetnek attól. (Usque ad annum 1710 inclusive cum proventu et pecuniis Collegii Academici Budensis miscerentur, neque seorsive in libris rationum annotarentur.)

Ilymódon a jövedelmek és kiadások kezelése tekintetében a három intézet bizonyos (alapítványszerű) önállósághoz jutott, viszont a nevelés és oktatás folyamatossága még csak ezután hozta őket szorosabb kapcsolatba. Mikor már a fegyverzaj lecsendesedett, a szatmári béke után az országos rendek sürgetésére a papnevelőintézetet, azaz a Széchenyi-szemináriumot megnyitották. Az alumnatus igazgatója a jelölteket, miután a különböző gimnáziumokban vizsgát tettek, július 10-ére Budára hívta (Candidati pro alumnatu, in diversis gymnasiis examinati, literis per eundem — regentem — exmissis pro die 10. Julii Budam evocantur). Összesen tizen jelentkeztek. A jelentkezteteket — nem lévén még kész a szeminárium épülete — a kollégiumban helyezték el és ellátásukról is a kollégium gondoskodott. Ez arra is volt jó, hogy a kollégium törlessze tartozásait és hátralékait a szemináriummal szemben. Július 24-e volt az a nap, amikor a papi öltönyt felvett 10 ifjú megvetette a Széchenyi-kollégium alapjait. (Veste clericali omnes induti sunt et prima Collegii Szecséniani fundamenta, in decade numeri posuerunt.) A tizes csoport a tanulmányok folytatására küldetett (ad continuandas scholas missa) és Budán a retorikai osztály díszje volt (non parum ornamenta attulit Oratoriae Budensium Facultati). Szorgalmukról az iskolai év végén dícsérettel letett vizsga tanúskodott. November 13-án a 10 növendékhez még kettőt vettek fel s így a megnyitás évében, 1712-ben az intézetnek 12 bentlakó klerikus-növendéke volt.

Az őszi szünidő után ezen alumnatus kedvéért végre megnyitották a dialektika és logika iskolája, amelyet Korvin Mátyás után Budán bezártak (Quae a temporibus Corvinianis Budae claudatur, in Alumnatus istius gratiam, aperta tandem fuit Dialecticae et Logicae schola.). A két tantárgy első jezsuita tanára Budán Görgei Imre volt, akit Bécsből hívtak ide; miután ott már ilyen tevékenységet kifejtett. Az akadémiai tanfolyamnak a szeminárium valamennyi növendéke hallgatója volt, de rajtuk kívül nem megvetendő számban kintlakó világi ifjak is. (Et alumni omnes cum non contemnendo externorum studentium numero eidem studio applicati.)

Ugyanezen év (1712.) december 11-én az igazgató (regens) atya kérelmére és az esztergomi érsek engedélyével gróf Kollonics Zsigmond váci püspök a Széchenyi-szeminárium első növendékeinek feladta a tonsurát és a négy kisebb rendet a váci székesegyházban. Budán azonban előbb vizsgát kellett letenniük. Ezzel az intézet papi jellege még inkább kidomborított. (Principale status et conditionis clericalis ornamentum)

1712-ben még nem történt döntés arra nézve, hogy Budán-e vagy Pesten fejezzék be a növendékek elhelyezésére szükséges épületet (nondum

determinatio facta, utrum Budae vel Pestini). Pedig a következő év (1713.) október és november hónapjában négyvel megszaporodott a számuk. Azonkívül a konviktusba is felvettek hat növendéket, három ingyeneset és három fizetőt (terni ad fundationem et totidem erga solutionem). Ennyi személy számára nem lévén elegendő hely az akadémiai kollégiumban, másrészt pedig mivel a klerikus- és világi ifjaknak a kollégiumban való lakása nem szolgálta az atyák és a többi szerzetes kényelmét, (non parum molestiae Patribus caeterisque Religiosis personis nostris afferebat) ezért részükre az Úri-utcában kibérelték a Schweidler-féle házat évi kétszáz forintért. Ezt október elején birtokba vették ugyan, de csak október 20-án költöztek be. Közben ugyanis az alumnusok és konviktorok megfelelő elhelyezésére át kellett alakítani.

A dolgok ilyen irányú fejlődésére befolyással lehetett az is, hogy 1713 szeptemberében végre egy nagy kérdés nyert végleges megoldást. Amint már röviden említettük, katonai körökben sokan azon a véleményen voltak, hogy nem szolgálna a budai vár vagy felső város előnyére, ha oda engednék az akadémiát a magasabb iskolákkal. (Non fore de bono praesidii seu castris Budensis, si in illud Academia cum altioribus scholis admitteretur.) Erre nézve végleges válasz sem az uralkodótól, sem a Consilium Bellicumtól hosszú ideig nem érkezvén, a jezsuiták már-már ott tartottak, hogy a Budán alapított akadémiát az alsóbb és felsőbb iskolákkal Pestre viszik át (ut Academia Budae fundata ad Pestinensem civitatem cum utrisque, inferioribus nempe ac altioribus scholis transportetur) és Budán csak a társaság rendháza marad a grammatikai osztályokkal együtt. A fentebb említett két tényező azonban úgy döntött, hogy a magasabb iskolák nem lesznek hátrányára a várnak s ezért azokat az alsóbbakkal együtt állandósítani lehet ott. Ennek következtében a jezsuiták lemondtak azon szándékukról, hogy az akadémiát Pestre vigyék át. Ennek a kérdésnek az eldöntésétől nagy mértékben függött a szeminárium épületének a befejezése is, amely 12 év óta alapfalaiban állott. (Domus quoque nostrae, ab annis duodecim in primis rudibus stantis, perfectio plurimum dependebat.) Hosszú ideig a jezsuita atyákat az az elgondolás vezette, hogy ha Budán nem lesznek felsőbb iskolák, akkor miért állítsák fel *ott* a szemináriumot, hiszen annak növendékei mind kizárólag magasabb tanulmányokat folytatnak. Most azután világosan áll előttünk, amit már röviden érintettünk, hogy miért folyt a szeminárium építkezése 1714-ben a legerősebben. Október hónapra nagyjából el is készült úgy, hogy e hó végén a klerikusok és konviktorok a bérelt házból egy teljes év után a szeminárium saját új házába költözhettek. (Ex conducta aliena domo ad hanc propriam . . . alumni et convictores . . . plene translati.) Idő multával elhelyezésük egyre jobb lett és 1715 folyamán már külön tanuló- és külön hálóterem állott rendelkezésükre az új épületben. 1720-ban pedig jól megfontolt okokból a konviktorokat külön választották a klerikusoktól.

Eszerint az ország rendjeinek sürgetésére (urgentibus Regni Statibus) 1712-ben megnyílt a Széchenyi-szeminárium. Minthogy a szeminaristáknak a gimnázium elvégzése után felsőbb tanulmányokat kellett folytatniok, másrészt pedig az iskolák jövőjét illetőleg biztatóbb helyzet állott elő a budai várban, 1713-ban ünnepélyesen is megnyitották a Széchenyi György

érsék által már 1687-ben megalapított Academicum et Universitatis Collegium-ot Budán, az állandóan újabb épületrészekkel megtöltött kollégiumban. (V. ö. Szalay, i. h. 37. l.) A magasabb iskola kétéves filozófiai tanfolyam volt, (noviter inchoata Aristotelis Philosophia Biennalis) amelyen Aristoteles filozófiáját: a dialektikát és logikát tanították, és elsősorban a papképzés szolgálatában állott. Bevallott célja az, hogy mielőbb segítsen és enyhítse azt a hiányt, amely alkalmas lelkipásztorok tekintetében egész Magyarországon érezhető volt. (Ea lege, ut biennali consuleretur citius defectui aptorum per vastissimum Ungariae regnum pastorum et succurreretur.) Élesen mutat rá erre a hiányra például Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érseknek 1715 május 6-án a budai kollégium rektorához írt levele is, melyben a hozzá fordult egri püspök számára alkalmas lelkipásztorokat kér a budai kollégiumtól. (Idonei ex alumnis Budensibus ad animarum curam applicari possent. Act. Jes. fasc. 16. nr. 26.) Vagyis az iskola padjaiból vitték el a klerikusokat! A 26 éves késedelemnek okait részben már ismerjük; a katonai körök túlzott aggodalmán kívül a háborús idők mostohaaságából eredő más akadályok is útjába állottak annak, hogy az alapító érsek terve hamarabb megvalósuljon. (Nec non a temporum variis belli tumultibus subiectorum injuria sese offerentibus obstaculis.) Az új iskola első tanárát már említettem, első dékánja pedig Gelb Gotthárd plébános és kollégiumi rektor volt. Meg kell itt említenem, hogy a budai Jézus-társaság kéziratos története (Historia Societatis Jesu Budae 1686—1736, Nemzeti múzeumi könyvtár fol. lat. 3440) szerint a kétéves filozófiai tanfolyam megnyitása 1713-ban történt, (huic enim in effectum deducenda post multa pro et contra acta favit *hic annus*) viszont a Széchenyi-kollégium és konviktus szintén kéziratos története (Historia Collegii Szecséniani et Convictus ab anno 1687, Országos Levéltár, Acta Jesuitica Bud. fasc. 18. nr. 16) szerint 1712-ben, mielőtt a növendékek a tonsurát és a kisebb rendeket felvették. Úgy véljük, hogy az 1712-es megnyitás inkább csak a tényleges szükséghez alkalmazkodott, míg az 1713-as megnyitás intézményes, hosszú vajudas után bekövekezett ünnepélyes megnyitás volt.

Két év múlva, 1715-ben a *teológiai* tanfolyam megnyitásával a főiskola teljes akadémiává fejlődött és létrejöttén főleg *Hevenesi* Gábor provinciális buzgólkodott. (Plurimum adlaborante Gabriele Hevenesi provinciali.) Mindjárt a megnyitás után a theologia moralisnak 13 hallgatója volt, az év végén pedig 17. Ugyanakkor a filozófiának közel 100 hallgatója volt, akik közül 22 hallgatta a metafizikát és több, mint 70 a logikát; a gimnáziumnak viszont 226 tanulója volt. Ezek közül 22 főnemes, nemes 49, a többi pedig polgár és plebejus. Ez annak a felismerésnek az elterjedése mellett bizonyít, hogy az alsóbb iskolákban (scholae inferiores) elkezdett tanulmányokat Budán felsőbb iskolákban (scholae altiores) folytatni lehet. Ez az együttség viszont maga után vonta az alsóbb iskolák tanulólétszámának nagymérvű megnövekedését. Alsóbbiskolák alatt a gimnáziumi osztályokat kell értenünk. A budai jezsuita gimnáziumnak évről-évre jelentős mértékben szaporodtak a tanulói. Az akadémiai kollégium tanulólétszáma 1757-ben volt a legnagyobb: 12 híján 800. Természetes, hogy a tanulólétszám emelkedésével bővült az agendák köre és emelkedett a rendtagok száma is. Míg 1720-ban például 25-en vannak a budai kollégium

tagjai, 1755 körül már 40-en. A rendi tagok létszáma ekkor volt a legnagyobb.

Katonai körökben jóformán a visszafoglalás óta állandó volt az a felfogás, hogy a vár szűk volta miatt nem alkalmas sem nagyszámú tanulóifjuság elhelyezésére sem általában nagyobb arányú terjeszkedésre. Egy elég korai, 1687 május 2-i császári rendelet azt is pontosan megállapította, hogy a szoros értelemben vett lelkipásztorokon kívül mely szerzetesrendek bocsáthatók fel a várba; itt is benne van az indokolásban az, hogy a vár kicsi. (Zum anderten sollen in die Oberstatt und Vestung neben denen Geistlichen, welche die Pfarr zu versorgen haben, nur die P P Societatis, Franciscaner und Carmeliter ohne grossen eingriffen — weil die Vestung klein — admittiret werden. Acta. Jes. Bud. fasc. 16. nr. 25.) Erre az eléggé hangoztatott katonai álláspontra vezethető vissza az is, hogy Széchenyi György érsek Pozsonyban 1692 január 22-én kelt végrendeletében az általa korábban alapított tanintézetek helyét illetően eltért az öt évvel előbb kelt (1687 március 19.) három alapítólevéltől. Amíg ugyanis ezekben szigorúan ragaszkodik Budához és csak ennek esetleges török visszafoglalása esetére tesz engedményt az intézetek (akadémiai kollégium, szeminárium és konviktus) elhelyezésénél, addig végrendeletében mindháromnál külön-külön kiemeli, hogy ez meg ez az intézet Budán lesz vagy másutt, ahol alkalmasabbnak fog látszani. (Budae erit, vel alibi, ubi commodius videbitur. Acta Jes. Bud. fasc. 15. nr. 26.)

Erre a körülményre lehetett tekintettel Kollonics bíboros is, mikor 1702 elején megnyugtatta a jezsuita atyákat, hogy nem sértik meg alapító elődjének szándékát, ha a budai kollégium javára tett alapítványt megosztják és egyik részét a budai, másik részét pedig a Pesten emelendő rendházra és iskolákra fordítják. A jezsuiták, akik pasztorációs munkára kezdettől fogva gyakran át-átjártak Pestre s akik Széchenyi érsek 1687 június 29-i felhatalmazása alapján ott már jogosítva voltak lelki vezetésre (eam directionem in spiritualibus committimus iisdem), kész örömmel ragadták meg az alkalmat. A mai Galamb-utcában vett telken már 1702 július 22-én elkezdik a rezidencia építését, (Pestini coepit pro residentia aedificium) hozzájárulva az építkezéshez a rend provinciálisa 500 forinttal, Dwornikovich Mihály váci püspök ezerrel, továbbá Kollonics kardinális a többivel, ami még szükséges. Ezért a jezsuiták őt méltán a Budai Kollégium második alapítójának nevezték. (Secundum merito Budensis huius Colegii fundatorem appellamus.) 1703-ban a pesti rendház és iskolák számára rendelt épületet felerészben a kellő magasságra emelték és tetővel is ellátták. (Fabrica scholarum Pestini media sui parte ad justam altitudinem erecta est, tectoque munita.) A pesti rezidenciának nem volt külön fundációja, hanem egészen a budai kollégium jövedelmeiből kellett fenntartani. Kollonics azzal próbált rajtuk segíteni, hogy 1702 november 21-én rájuk bízta a pesti plébánia vezetését is, miután 1695 november 19-én Bécsben kelt oklevelével a budai plébániában már megerősítette őket. Ez intézkedésének közvetlen célja ugyan az volt, hogy a jezsuita atyák mindjárt, még a szükséges építkezés elkezdése előtt, Pesten lakhassanak. (Ut etiam nunc statim habitare possent nostri Pestini.) Bár Kollonics a pesti rendház részére biztosította a bordézsalmát, a jezsuiták Pesten nem voltak szeren-

csések. Itt nem akadt jötevőjük és csak elemi iskolát tudtak állítani. Pedig itt szerettek volna egyéb iskolákat is létesíteni, mert tudták, hogy máskülönben más szerzetesek fogják azokat felállítani, ami budai iskoláknak nem csekély megzavarásával fog járni. (Ad non modicam scholarum Budensium turbationem.) A pesti rezidencia vezetője konfliktusba keveredett a város egyik vezető emberével, a bordézsmá ügyében pedig az egyházi főhatósággal, amiért Kollonics utóda az esztergomi érseki székhelyben, Keresztély Ágost szász herceg 1710 augusztus 25-én megfosztotta őket a pesti plébániától. Ez év november 17-én végleg elköltöztek Pestről. (17. Novembris cessimus.) A befejezetlen szerény rezidencia éveken át lakatlanul maradt. Végre 1718-ban 4000 forintért eladták, mert sokat költöttek rá, anélkül, hogy valami hasznuk lett volna belőle (*expensae in illam factae sint, nullo inde fructu percepto*) és nem akarták, hogy még nagyobb kár érje őket innen. A 4000 forintot a budai épület kiegészítésére s az ottani lakások kényelmesebbé tételére fordították.

Budán még egy fontos építkezésük volt a jezsuitáknak. Kollonics bíbornok, magáévá téve a *Consilium Bellicum* álláspontját a Széchenyi érsek alapította jezsuita akadémia elhelyezését illetően, azt Pestre szeretne volna áthelyezni. Ő azt remélte, hogy a pesti iskoláknak is akad Széchenyi Györgyhöz hasonló mecénásuk. Ez azonban nem következett be, sőt pesti lelkipásztori megbízatásuknak is 8 év múlva hirtelen vége szakadt. Az iskolák kezdettől fogva, 1715-től kezdve pedig a teljes alsó- és felsőiskolák a kollégium épületében voltak elhelyezve (*Reliquae, t. i. scholae, omnes, uti et severiorum disciplinarum publici actus, inter septa collegii habebantur hactenus*). Ámde ezek tanulóinak, illetve hallgatóinak száma ugyancsak ettől az évtől kezdve rohamosan emelkedett. Ez a szűkös helyzet készítette a jezsuitákat arra, hogy a kollégiummal szembenfekvő telkükön, a mai új pénzügyminisztérium helyén, ahol már régebben három osztályuk egy földszintes házban működött, (*tres siquidem duntaxat scholae extra*) az akadémia számára megfelelő épületet emeljenek. Régi vágyuk végre 1747-ben beteljesedett. Nem egészen 8 hónap alatt épült fel a hatalmas egyemeletes akadémiaépület, amelyet már régóta igen-igen nélkülöztek. (*Athenaeum jam pridem, perquam necessarium, hactenus tamen nequidquam desideratum.*) Ha tekintetbe vesszük, hogy nem csupán az iskolák nyertek elhelyezést a kollégiumban, hanem ott tartották a nyilvános színelőadásokat és rendszeren nagy közönség előtt az iskolai ünnepélyeket és főiskolai vitatkozásokat is és ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy erre a célra nem volt sem dísz-, sem színháztermük, (*nulla ad haec aula Academica, Theatrum nullum*) akkor nagyon érthető a jezsuita atyák fellélezése, hogy a kollégium megszabadult az iskolák hosszú és igen kényelmetlen szolgásgától. (*Collegium a diuturna et permolesta scholarum servitute plene vindicatum.*) Az egyemeletes épület, mely egy láb híján 28 öl hosszú és 10 öl széles volt, csaknem tízezer rénes forintba került (*stetit fabrica tota florenis renensibus prope decies mille*) s 10 tantermen (3 régi és 7 új) kívül volt benne még 2 lépcső, akadémiai börtön s egy hatalmas, 16 öl és 2 láb hosszú, egy láb híján 9 öl széles és 4 öl és 1 láb magas terem, melynek nézőtéri része volt az aula, színpadi része pedig a *theatrum*. (V. ö. Szalay, i. h. 43. l.) A tantermekhez és az aulához a főlépcső vezetett, a *theatrum*hoz egy

másik lépcsőn a szereplők jártak. Ez a terem mindenképen díszére vált az épületnek, s ha arányosságát, festését és a boltozat stukkodomborműveit együttvéve nézte a közönség, dísz és méltóság tekintetében az egész rendi tartományban jóformán páratlanul állott. (*Theatrum praeterea cum aula academica, si proportionem, picturam, opus plasticum forniculae aulae indutum . . . in unum collecta spectes, decore ac majestate vix ulli Provincia tota secundum. Hist. Coll. Bud.*) A kollégiummal szembenfekvő, vagyis a mai Pázmány-utóra néző oldalán az akadémiának két kapuja volt; (*portae duae collegio objectae*) az egyik a gimnazisták, a másik az akadémisták jártak be az intézetbe. A Szentháromság-térre néző homlokzatán (*propylaeum praecipuo urbis foro objectum*) oszlopcsarnok volt, tornyocskával, továbbá az Immaculata, loyolai szent Ignác és Xavéri szent Ferenc kőszobraival. (Schoen, i. m. 18. l.) A homlokzat falán alkalmazott két emléktáblába hosszabb latin szöveg volt bevésve, mely az intézet nevét, célját, az építkezés évét (*inscriptio nuncupationem, finem et annum positae molis exprimens*) és Kunics Ferenc akkori rektor nevét tartalmazta. Az akadémia épülete a Mátyás-templom északi oldalán épült kollégiummal, valamint a déli oldalán épült szemináriummal szemben tetszetős, kellemes benyomást keltő épület volt, mely nem csupán a célszerűségi követelményeknek s az ifjúság kényelmének felelt meg, hanem teljes mértékben a város díszére is szolgált. (*Aedes elegans ac magnifica, qua non necessitati tantum, commodoque juventutis, sed etiam decori urbis consultum est eximie.*)

Említettük, hogy a filozófiai és teológiai tanfolyam felállítása óta feltűnően emelkedett a jezsuita-tanulók száma. Most, hogy az akadémia és a gimnázium kikerült a kollégiumból és mind a kettő megfelelőbb helyet kapott az akadémiaépületben, ez a létszámemelkedés rohamosnak mondható! Az akadémiai és gimnáziumi tanulók együttes száma csakhamar elérte a 600-at, majd a 700-at és 1757-ben, vagyis tíz évvel az akadémia felépítése után, 12 híján a 800-at. Ebben az időben lesz legnagyobb a kollégium tagjainak a száma is: 1755 körül 40-en tartoznak a budai rendházhoz. Ugyanekkor emelkedik a magisterek száma is hatra és így minden osztálynak külön tanára van. Régebben rendszerint egy tanár tanította a rétorokat és poétákat, egy másik tanár a syntaxistákat és grammatistákat, végül egy harmadik a principistákat és parvistákat. Egészen így van ez például 1704-ben. (*Hist. Soc. Jes. 1704.*) 1752-től kezdve a hat osztály mindegyikét külön-külön tanár tanítja. Ezért a magisterek száma a kollégiumi rendtagok összlétszámában hatra emelkedik.

Ami a budai jezsuitaiskolák tanrendszerét illeti, az némi eltéréssel azonos a jezsuiták általános tanrendszerével, amelyet a rend 5-ik generálisa, Aquaviva készített el és 10 évi kipróbálás után 1599-ben léptettek életbe véglegesen, *Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu* cím alatt. (Dr. Kiss Áron: A nevelés- és oktatástörténet kézikönyve, Budapest 1907. 63. l.) Budán is ezen az alapon tanítottak 1735-ig, amikor a magyar-osztrák rendtartomány számára Wagner Ferenc jezsuita atya a gimnáziumi oktatás tananyagát még behatóbban részletezte. Ezt a tüzetesebb utasítást III. Károly király alatt hagyták jóvá. (*Docentur secundum methodum sub Augusto imperatore Carolo VI. elaboratam et approbatam.*) Abban az időben ez nem is lehetett másként, mert a katolikusok közép- és felső oktatását

a XVII. században majdnem egyedül a jezsuiták, a XVIII-ikban ők és a piaristák látták el. Néhány más szerzetbeli latin iskola keveset számít. (Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története, Budapest 1927. 282. 1.)

A budai iskolák első életét, a nevelő oktatás menetét és tartalmát Prileszky János kollégiumi rektor 1766. évi jelentéséből ismerjük meg részletesen. Ezt a jelentést gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsekhez kellett volna felterjesztenie, aki Mária Terézia királynőtől megbízást nyert az iskolai oktatás megreformálására. Minthogy időközben Barkóczy érsek meghalt, Prileszky rektor terjedelmes jelentését a rend bécsi provinciális útján a helytartótanácsnak terjesztette fel. Kiemeli ez a jelentés elsősorban azt, hogy a rend iskolai épületeit Budán majdnem kizárólag alapítványai jövedelmeiből emelte, amit a rektorok szorgalma és buzgalma tett lehetővé. (Rectorum Collegii industria aedificium scholarum fere a fundamentis surrexit.) A kollégiumban 8 főiskolai és 6 gimnáziumi tanár nyer ellátást és valamennyien a Jézus-társasághoz tartoznak. (Omnes e societate.) Egynek-egynek az ellátására a Jézus-társaságban szokásos mérték szerint ebben az időben alig elég 200 forint. Az iskolákról és ezek tanáraitól a kollégium közös jövedelmeiből történik gondoskodás. (Utrisque ex communibus Collegii reditibus providetur.) A tanulók ellátására sincs más alapítvány, mint csak a szemináriumé az egyházi, és a konviktusé a világi ifjúság számára. Mindkettőnek az igazgatása azonban 1761-ben világi papokra szállott át. Ez év november elsejéig a két intézetet a jézustársaságiak kormányozták, ekkor azonban gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek intézkedésére a vezetést a pozsonyi társaskáptalan egyik kanonokja, Szalay György kezébe adták át. Ugyanakkor átadták a házi irattárat az összes tárgyak leltárával együtt, valamint a konviktorok pénzét is. Az időközben meghalt Barkóczy primás kérdéseire adott feleletekből kitűnik az is, hogy időmultán a Nezsideruradalmat pénzen visszaváltották a rendtől s az így befolyt összeget gyümölcsözőleg helyezték el és pedig 80 ezer forintot Pesten a sóhivatalnál 5%-os kamatra, 16 ezer forintot pedig Bécsben ugyanannyi kamatra.

A magasabb iskolák felső osztályaiban, vagyis a teológián kánonjogot adnak elő, továbbá morális teológiát, amelyet 2 tanár tanít és a hit vitás kérdéseit. (Controversae quaestiones fidei.) 1766-ban végrehajtották néhai Barkóczy primás rendelkezését, miután azt az esztergomi székeskáptalan is helybenhagyta és megerősítette (desiderium ac voluntatem sui capituli ratam habuit probavitque V. Archicapitulum Strigoniense) és a teológián más rendszert vezettek be. Mindenekelőtt ezt a tanfolyamot 2 évről fel-emelték négyre és tanítani kezdték az úgynevezett ágazatos hittant skolasztikus alapon (theologia dogmatico-scholastica) négy éven keresztül; ezt két tanár tanította heti négy-négy órában: az egyik reggel, a másik délután Antoine atya könyvéből. A harmadik tanár a szent kánonokat tanította hetenkint 3 órában mind a négy éven át (quadriennio toto) az összes teológusoknak; a negyedik tanár a Szentírást ugyanannyi órában és ugyanúgy mint az előbbi. Amint látjuk, az új rendszerben a morális teológia és a controversae quaestiones fidei helyére a theologia dogmatico-scholastica és a szentírásmagyarázat lép; a kánonjog megmaradt, de sokkal alaposabban taníthaták, miután most már négy évig tartott a teológiai tanfolyam. A változás súlypontját maguk a jezsuiták a skolasztikus dogmatikában

látták, mert erről jegyezték fel, hogy ebben az esztendőben (1766) vezették be először az akadémiára. (Theologia speculativo-dogmatica hoc anno in Academiam introducta est primum. Hist. Coll. Bud. 1766.)

A magasabb iskolák alsó osztályaiban, vagyis a filozófián etikát tanítanak, filozófiát és matematikát. Az elsőéves filozófusoknak az egyszerűbb matematikát adják elő és a logikát; a másodéveseknek az etikát a természetjoggal és a fizikát. Eszerint a budai jezsuita akadémián a magasabb tudományokat nyolc jezsuita paptanár adja elő és pedig az egyik a matézist, a másik az etikát és természetjogot, a harmadik a logikát és metafizikát, a negyedik az általános és részleges fizikát; az ötödik a szent kánonokat, a hatodik a Szentírást, a hetedik és nyolcadik a dogmatico-skolasztikus teológiát; a nyolc professzor élén egy kilencedik áll, szintén felszentelt pap. A filozófián úgynevezett havi vitatkozást négyszer tartanak egy évben, ezenkívül többen vizsgát is tesznek a filozófiából és matézisből, továbbá az év végén az egész filozófiát még külön védelembe veszik. Később ez a rend is megváltozott. Ugyanis a filozófusok és teológusok egyformán évenként háromszor az iskolában nyilvános vitát tartanak, hozzávéve mindig a filozófiai tételekhez matematikai és etikai, a teológiaiakhoz pedig kánonjogi és szentírási tételeket is. Ezenkívül évenként kétszer: húsvétkor és augusztus végén mind a filozófusok, mind a teológusok nyilvános vizsgát kötelesek tenni. A második év végén pedig a filozófusok közül többen az egész filozófiát ünnepélyesebben szokták megvédelmezni. (Universam philosophiam propugnare solemniter consueverunt.) Ugyanezt teszik a negyedik év vége felé az arra alkalmasnak talált teológusok (qui habiles iudicati fuerint), ha a szükséges költségük megvan (et sumptus necessariis habuerint). Fontos változás következett be ugyancsak 1766-ban a filozófián is. Itt azonban nem az előadott tárgy nevének változásával találkozunk, mint inkább magának a tárgynak, illetőleg lényegének és módszerének a változásával. Ebben az évben vezették be a budai akadémiára a newtoni filozófiát (Philosophia etiam Newtoniana hoc anno primum praelegi coepta est), ami annyit jelent, hogy a filozófiai oktatást a túlspekulatív és skolasztikus tehertől felszabadították és Newton, Leibniz és Wolff Keresztély tanaival frissítették fel, azaz matematikai és fizikai alapra helyezték. Abból azonban, hogy az ebben az évben tartott ünnepi vitatkozáson az új tanok védőjével szemben a budai akadémia két professzora szállt porondra, arra lehet következtetni, hogy itt inkább engedménytevésről van szó. A jezsuiták látva, hogy a piaristák már 1743-ban bevezették pesti iskolájukban a newtoni filozófiát, engedményt tesznek a korszellemnek. (V. ö. Madzsar Imre: A budai jezsuita akadémia története. Magyar paedagógia, 1926. 8. 1.)

A gimnáziumi oktatás uralkodó tárgya a latin nyelv; ebben minél nagyobb ügyességre szert tenni, szóban és írásban, ez a tanítás fő célja. A tanítási idő félórákra tagozódik. Az első félórát délelőtt és délután egyaránt leckefelmondásra szánják; az utolsó félórában a történelmet magyarázzák. (Ultima media hora explanatur historia.) Dolgozatírás a reggeli órákban van, mert Budán az első, második és harmadik osztályban, valamint négy hónapon át a negyedik osztályban is a feladatokat magyar és német nyelven kell tollbamondani s ezért több időt kell erre fordítani.

(Adeoque plus temporis insumendum est.) Hozzájárul ehhez az is, hogy Budán az ifjúság sokkal jobban van diszponálva a reggeli órákban, mint délután, ami a túlzott borfogyasztással magyarázható. (Budae juvenus mane multo melius . . . disposita, quam a meridie, idque ob vini copiam.) Pénteken görög dolgozatot írnak. Szombaton a katekizmust magyarázzák, és pedig különösen a parancsolatokról és a szentségi gyónásról szóló részt. Iskolai auctorok a következők: az 1-ső osztályban (in parva) Aesopus meséi, a 2-ikben (in principiis) Cornelius Nepos egy része és Cicero kisebb családi levelei, a 3-ikben (in grammatica) Cicero nagyobb levelei, Cato maior és Caesar commentarii de bello Gallico, a 4-ikben (in syntaxi) Cicero válogatott levelei, de officiis és Curtius, az 5-ikben (in poesi) Cicero dialogusa Pomponiushoz, Cicero és Ovidius levelei, Livius, a 6-ikben (in rhetorica) Cicero válogatott beszédei, Vergilius Aeneise, Horatius ódái és szatirái, Juvenalis szatirái és Plautus drámái, a görögből Xenophon, Homeros, Demosthenes, Plato, Pindaros és néhány egyházatya.

A négy alsó osztály térképek alapján a földrajzból is nyer oktatást, viszont a rétorok, a poéták, a syntaxisták és grammatisták olykor a történelem helyett az aritmetikából. A négy alsó osztály az auctorokból és a történelemből évenként kétszer tesz vizsgát, a két felső osztály pedig egyszer. Ez a két felső osztály évenként négyszer szaval, az alsó osztályok pedig egyenként egyszer lépnek színpadra. (Inferiores scholae singulae semel in scenam prodeunt.) Minden vásár- és ünnepnap a szentmise után a rétorok, poéták és syntaxisták latin nyelvű exhortációt hallgatnak, délután pedig Mária-gyűlésen vesznek részt; a grammatisták, principisták és parvisták mise után hitoktatásban részesülnek (doctrina christiana imbuuntur), délután pedig anyanyelvükön gyakorolják a hittant (catecheses vernacula lingua propositas frequentant). Végül havonként kétszer valamennyien szentgyónáshoz és áldozáshoz járulnak. A gimnáziumban — amint már említettük — 1752 óta 6 jezsuita, rendszerint még fel nem szentelt tanár tanít, mindegyik egy-egy osztályt.

Külön kell említést tennünk a jezsuita tanrendszerben igen fontos szerepet játszó színpadi előadásokról. Amint láttuk, ezek számára az új akadémiaépületben külön theatrumról gondoskodtak. Ezekkel a növendékek bátor fellépését és a nyilvánosság előtti szereplését kívánták előmozdítani. Még mikor fegyverzaj vagy egyéb okok miatt a rendes tanítás fennakadást szenved, a színelőadás akkor sem marad el. Mikor 1707-ben a felső osztályok növendékeit az iskola padjairól fegyverbe szólítják és ezért a tanítás szünetel, az otthonmaradottak által előadott magán- és nyilvános színjátékokat a legnagyobb gyönyörűséggel hallgatta végig az egész összeseregülő város. (Tum privata, tum publica per eos exhibita spectacula summa cum voluptate eo affluens tota civitas exceperat.) Arra nagy súlyt helyeztek, hogy minden osztály jól felkészülve lépjen a színpadra. (Aliae etiam classes scholasticae, quaelibet semel in theatrum bene instructa prodiit.)

Budó Jusztin